

УДК 336.717.061:330.131.7

Шумська С.С., канд. екон. наук
провідний науковий співробітник Інституту економіки
та прогнозування НАН України

БАНКІВСЬКЕ КРЕДИТУВАННЯ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Проаналізовано динаміку кредитних вкладень в економіку банками України. Виділено основні проблеми розвитку банківської системи, що призводять до зменшення обсягів кредитних операцій банків. Розглянуто особливості процесу банківського кредитування в умовах фінансової нестабільності.

Світова фінансова криза 2008 р. та її вплив на економіку України серед багатьох проблем економічного розвитку висвітлили серед першочергових питання необхідності підвищення ефективності грошово-кредитної політики і стабільності банківської системи. Пошук шляхів і механізмів посилення впливу банків на розвиток та структурні зміни в економіці значною мірою пов'язаний із тією великою роллю, яку у розширеному відтворенні відіграє кредит, оскільки без нього, як свідчить світовий досвід, неможливий ані нормальний кругообіг капіталу, ані ефективне економічне зростання. Однак для ефективного функціонування кредитного ринку необхідна стабільна економічна ситуація в країні, наявність розвиненої інфраструктури та ефективне державне регулювання, яке б забезпечувало стабільність банківської системи і захист інвесторів. Варто також зазначити, що в умовах фінансових негараздів на процес кредитування, окрім макроекономічних факторів, впливають і ряд суб'єктивних чинників, які деформують кількісні та якісні характеристики кредиту, що в кінцевому рахунку негативно впливає на економіку.

Вивчаючи теоретичне підґрунтя формування кредитних відносин, можна зробити висновок, що на різних етапах становлення економічної теорії важлива роль кредиту як у економічному розвитку, так і у економічній політиці підкреслювалась у роботах А.Сміта, Д.Рікардо, Й.Шумпетера, А.Пігу, І.Фішера, Дж.М.Кейнса, М.Фрідмена, П.Самуельсона, Л.Харріса, які зробили значний внесок своїми дослідженнями у розвиток теорії кредиту.

На сьогоднішній день питання щодо впливу кредитів на економічну динаміку не викликає сумнівів у більшості економістів. Вони одноставні у визнанні ролі кредиту у економічному розвитку, однак щодо макроекономічної стабільності, економічних циклів та кризових явищ, то тут дискусії тривають і стосовно механізму впливу і його наслідків. Так, наприклад, на взаємозв'язок банківського кредитування та економічної динаміки ще у середині ХІХ ст. звернув увагу Дж.Міллер, який у своїй праці "Начала політичної економіки" одним із перших навів приклади і показав роль банків та кредиту у розвитку кризи [1].

Сучасні дослідники також схиляються до думки, що надмірне неконтрольоване зростання кредиту створює загрози макроекономічній стабільності

держави і може призвести до кризи, наводячи, зокрема, як приклад, азійську фінансову кризу 1997–1998 рр., що була спровокована неповерненням кредитів великими національними корпораціями [2]. Світова фінансова криза 2008 р. тільки додала фактів й активізувала дослідження в цьому напрямі. Українські науковці, зокрема Д.Шиян, спробував дати модельну оцінку проблеми, тобто кількісно оцінити якою мірою макроекономічна стабільність у державі та економічна динаміка залежать та обумовлені розвитком банківського кредитування. Використання власного методу обробки динамічних рядів з використанням ковзних очікувань показника кредитів банків дало можливість передбачити настання спаду економічної активності (збільшення його ймовірності) в Україні після 2007 р. [3].

Розглядаючи історію поставленої проблеми, для емпіричної перевірки гіпотези були детально проаналізовані роботи Дж.Мілса, А.Маршала, Р.Хоутрі, Ф.Хайєка та Х.Мінські, які здобули найбільшу славу й визнання серед дослідників взаємозв'язку макроекономічної стабільності та кредиту, основні ідеї яких тут доречно було б нагадати. Так, у роботі Дж.Мілса "Кредитні цикли і виникнення явищ торговельної практики" на прикладі Англії було виділено десятирічний період нормального розвитку кредиту і пояснено причини кредитних циклів через особливості людської душі (сьогодні це відома суб'єктивно-психологічна концепція криз) [1]. А.Маршал, підтримуючи цю теорію, підкреслював, що причини занепаду економіки та криз пов'язані з організацією виробництва та кредиту. Досліджуючи роль кредиту в економічних циклах, Р.Хоутрі головними факторами економічних коливань назвав відставання в русі наявних грошей від доходів населення та відповідно пов'язане з цим коливання банківських резервів та кредитів [3]. Позиція Ф.Хайєка полягала в тому, що економічний бум пов'язувався з високими темпами утворення капіталу, переважно шляхом збільшення частки банківських кредитів у його формуванні. Вкладом Х.Мінські у дослідження залежності макроекономічної стабільності від кредитних ризиків є його теорія, яка базується на таких положеннях: по-перше, грошова система є базою для виникнення та погашення кредитів, а відповідно їх зміни є результатом змін в економіці. По-друге, будь-якій системі притаманна нестабільність (хиткість), що обумовлено механізмом формування кредитної заборгованості суб'єктів ринку. По-третє, стабільність економіки визначається співвідношенням різних груп інституцій фінансування розвитку [3, 4].

Для сучасної України у період економічного спаду важливість аналізу динаміки процесу кредитування є надзвичайно великою, бо важливо не тільки дати відповідь чи стали кредитні операції в Україні поштовхом до кризи так само як і у світі, але й для того, щоб виділити негативні фактори з метою їх послаблення, адже, можливо, саме відновлення кредитних відносин стане підґрунтям до нарощування виробництва та виходу з кризи. Це визначило мету даної статті – окреслити основні проблеми та виділити особливості процесу банківського кредитування в умовах фінансової нестабільності 2008–2009 рр.

Зазначимо, що до періоду фінансової нестабільності кредит відіграв важливу роль в економічному розвитку країни. Це відмічали і вчені, і практики, що досліджували процеси становлення банківського сектора України, аналізували особливості кредитних відносин у теоретичній та практичній площині.

ні. Серед них, зокрема, В.Базилевич, О.Василик, А.Вожжов, А.Гальчинський, А.Гриценко, А.Даниленко, В.Лагутін, І.Лютий, В.Мищенко, А.Мороз, С.Науменкова, М.Савлук, А.Савченко, В.Стельмах, А.Чухно, О.Шаров та ін.

Аналіз кредитної діяльності банків упродовж періоду економічного піднесення свідчить, що банки забезпечили протягом 2000–2008 рр. високі темпи кредитних вкладень, що перевищували темпи зростання номінального ВВП. Досить тільки відмітити найбільш вагомні результати діяльності банківської системи у 2000–2008 рр.:

- зростання кредитного портфеля банків (з 13,9 до 83,4% ВВП),
- зменшення у кредитному портфелі банків частки проблемних (прострочених та сумнівних) кредитів (з 11,3% у 2000 р. до 2,3% – 2008-го),
- зростання обсягів довгострокового кредитування (з 1,9 до 53,4% ВВП) (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка показників, які характеризують процес банківського кредитування в Україні у 2000–2008 рр. , % ВВП

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Кредитний портфель	13,9	15,7	20,7	27,5	28,2	35,4	49,6	67,4	83,4
Довгострокові кредити	1,9	2,8	4,7	10,5	13,2	19,5	28,9	40,5	53,4
Проблемні кредити, % кредитного портфеля	11,3	5,8	4,5	3,4	3,2	2,2	1,7	1,3	2,3

Джерело: розраховано за даними НБУ.

Однак, незважаючи на істотні темпи зростання обсягу кредитних вкладень в економіку, їх ціна для потенційних позичальників була і залишається все ж завищеною (середньозважені ставки у річному вимірі на початку 2009 р. у національній валюті – 25,5%, в іноземній – 10,4%). Хоча різниця між відсотковими ставками за кредитами і депозитами за останні роки дещо і зменшилась (у 1996 р. вона становила 42,7%, у 2000 р. – 26,8%, у 2004 р. – 10,2%), що відображає зростання конкуренції на банківському ринку та поступове підвищення ефективності діяльності банків, однак все ж таки залишається значною (упродовж останніх чотирьох років: 7,9, 7,8, 6,2 та 7,9% відповідно), у той час, коли для країн з розвинутою економікою банківська маржа становить близько 2–4%, а доходи формуються завдяки розширенню асортименту та збільшенню обсягів банківських послуг [5]. Експерти зазначають, що основними чинниками, що зумовлюють утримання на високому рівні маржі між депозитними та кредитними ставками комерційних банків в Україні, є високі витрати банків (особливо адміністративні та інші невідсоткові витрати) та значні відрахування в резерви через низьку якість кредитного портфеля. Отже на сьогодні важливим як для економіки в цілому, так і для банків є пошук шляхів здешевлення кредитних ресурсів, що сприятиме збільшенню попиту на них та зменшенню ступеня ризикованості проектів, а значить, і поліпшенню фінансового результату банківського сектора [6].

Оцінюючи модель кредитування, яка склалася в Україні на сьогоднішній день, варто відмітити, що на жаль, вона не відповідає задекларованим цілям довгострокового розвитку, оскільки спрямована переважно на споживання та підтримку поточної діяльності підприємств, а не на економічне

зростання (частка кредитів банків у поточну діяльність коливається у межах 80%). Для забезпечення переходу на інвестиційно-інноваційний шлях розвитку економіки уже сьогодні кредитна система має бути направлена на підтримку інноваційної діяльності, вкладення основних довгострокових кредитних інвестицій у наукомісткі, високотехнологічні галузі, що стане підґрунтям у майбутньому для високих темпів економічного зростання.

Фінансова криза 2008–2009 рр. внесла свої корективи у розвиток банківського сектора України, в результаті чого проявилися негативні тенденції до уповільнення темпів зростання капіталу, активів, зниження прибутків банків. Зазначимо, що на відміну від світової фінансової системи, де у формуванні кризових явищ негативну роль відіграв іпотечний ринок, в Україні стан ринку іпотечного кредитування не давав підстав для тривоги. Хоча й частка іпотечних кредитів у загальному обсязі кредитування населення досягла у червні 2008 р. 45,5%, а підприємств – 20%, однак в цілому (29,4%) вона не становила загрози з точки зору розгортання кризи. Незважаючи на фінансові негаразди, обсяги іпотеки у номінальному виразі продовжували зростати й до кінця року. З початку 2009 р. відбулося скорочення обсягів іпотечного кредитування, й на кінець квітня його частка знизилась у загальному обсязі виданих кредитів населенню та не фінансовим організаціям до відмітки 30,6% (рис. 1).

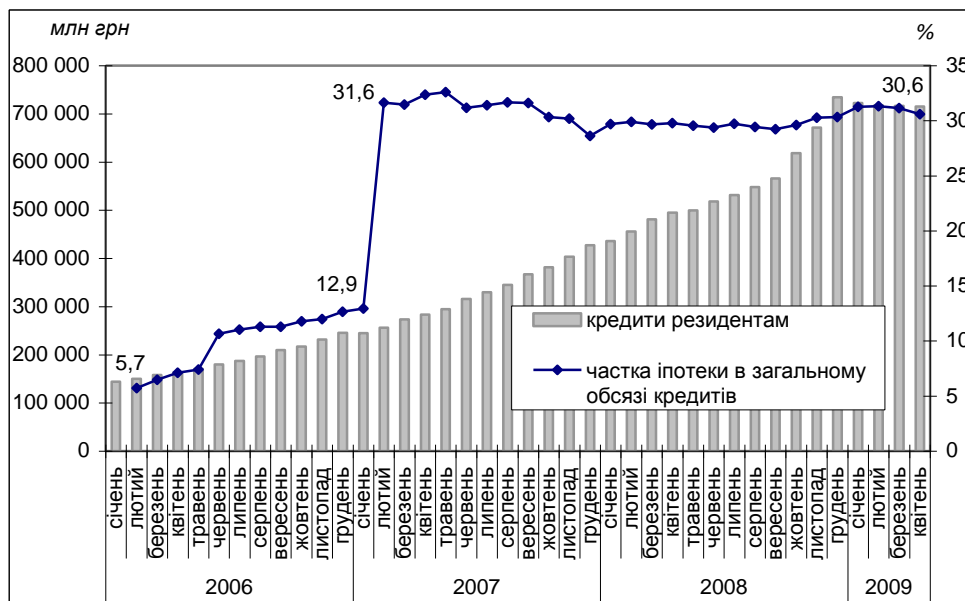

Рис. 1. Динаміка іпотечного кредитування в Україні у 2006–2009 рр.

Джерело: дані НБУ.

Аналіз періоду нестабільності 2008–2009 рр. в Україні засвідчив, що ключовим у розгортанні фінансової кризи став фактор негативних очікувань, як з боку населення так і бізнесу, в якому знайшли відображення криза довіри до банківської системи та валютної політики НБУ. Відзначимо, що паніка і зростаючі негативні очікування посилювали нестабільність у діяльності банків, у результаті чого утворилося практично замкнене коло і стало важко визначити, що було причиною, а що наслідком.

У цьому контексті необхідно підкреслити, що хоча поштовхом до паніки та початком активної фази розгортання кризи можна назвати рейдерську атаку на Промінвестбанк у жовтні 2008 р., однак, вже до цього періоду динаміка окремих показників діяльності банківської системи показувала, що *в системі уже накопичилися проблеми*, які формували підводну частину загрози айсберга кризи: фінансова доларизація, розбалансування пасивів та активів банків за строковістю та видами валют, зростання залежності банків від зовнішніх запозичень (табл. 2). Так, недовіра до гривні та вітчизняної банківської системи призвели до зростання обсягів валютного кредитування й частка кредитів у іноземній валюті зростала, досягнувши на кінець 2008 р. 59,1% у загальному обсязі кредитів резидентам. Незважаючи на стримане кредитування банками клієнтів у другій половині 2008 р. темпи змін кредитів в іноземній валюті в річному обчисленні досягли 103,6%. Особливе занепокоєння викликає співвідношення між показниками, що характеризують ресурсну базу банків та обсягами наданих кредитів як з точки зору строків, так і валют. Оскільки розраховані співвідношення є далекими від одиниці, то це говорить про наявність дисбалансів, які можуть призвести до загострення ситуації на кредитному ринку.

Таблиця 2

Дисбаланси в діяльності банків у 2008–2009 рр.

Місяць	Співвідношення депозитів				Кредити резидентам в іноземній валюті, зміна у річному обчисленні, %	Частка кредитів в іноземній валюті у загальному обсязі кредитів, %
	до кредитів у національній валюті	до кредитів в іноземній валюті	більше 2 років до кредитів від 1 до 5 років та більше 5 років у нац. валюті	більше 2 років до кредитів від 1 до 5 років та більше 5 років в ін. валюті		
2008						
Січень	0,89	0,43	0,15	0,04	77,0	50,2
Лютий	0,86	0,43	0,15	0,04	75,7	50,1
Березень	0,85	0,43	0,15	0,05	71,3	49,5
Квітень	0,84	0,43	0,16	0,05	70,6	50,0
Травень	0,83	0,42	0,16	0,05	62,3	49,4
Червень	0,85	0,41	0,17	0,05	57,9	49,4
Липень	0,87	0,41	0,17	0,05	57,4	50,8
Серпень	0,86	0,40	0,17	0,05	55,1	51,0
Вересень	0,87	0,37	0,17	0,05	53,4	51,4
Жовтень	0,78	0,35	0,15	0,04	73,6	55,2
Листопад	0,73	0,36	0,14	0,05	91,1	58,3
Грудень	0,67	0,36	0,13	0,05	103,6	59,1
2009						
Січень	0,63	0,36	0,12	0,04	94,2	58,8
Лютий	0,59	0,35	0,11	0,04	81,2	57,6
Березень	0,57	0,34	0,10	0,04	70,8	56,7
Квітень	0,55	0,35	0,09	0,04	61,6	55,9

Джерело: розраховано за даними НБУ.

Прояви нагромадження загроз та накопичення негативних очікувань демонструвала, перш за все, *динаміка депозитних вкладень*. Так, після обвального відтоку коштів з банківської системи впродовж третього кварталу 2008 р., депозити, залучені депозитними корпораціями, крім НБУ, хоча й

зростали у абсолютному виразі, однак їх темпи різко сповільнилися (рис. 2). Як наслідок – падіння довіри до банківської системи, значні заощадження населення мають сьогодні готівкову позабанкову форму і ресурсна база 185-ти діючих банків різко зменшилася – зобов’язання банків із 807 млрд грн зменшились до 759 млрд грн на 01.03.2009 р., з них кошти суб’єктів господарської діяльності скоротились із 144 до 125 млрд грн, домашніх господарств – із 213 до 194 млрд грн.

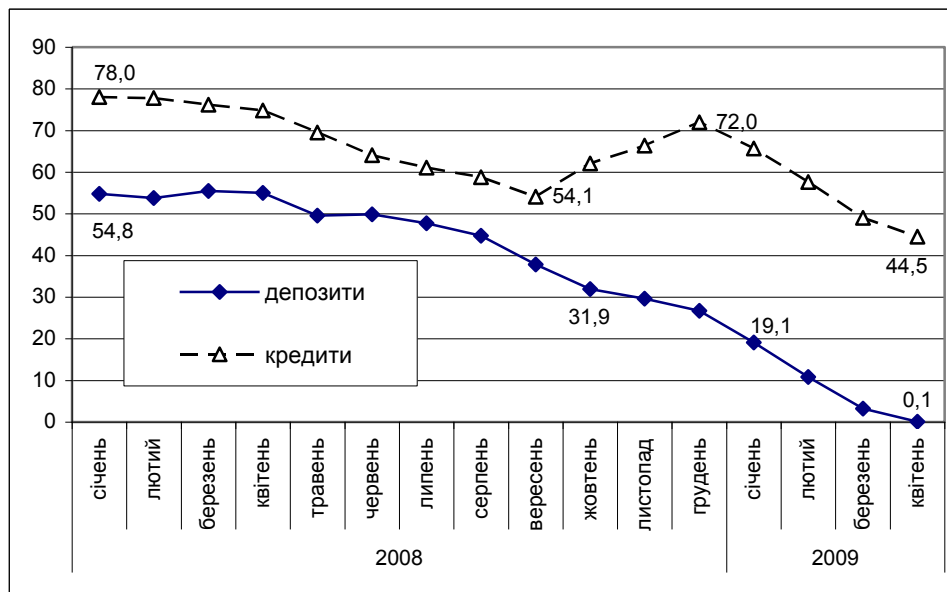

Рис. 2. Динаміка депозитів та кредитів у 2008–2009 рр.
(зміна у річному обчисленні), %

Джерело: дані НБУ.

Варто зазначити, що на початку кризи обсяги кредитування економіки зростали, а частка сумнівної заборгованості була незначною – 1,3% (див. табл. 1). Однак упродовж 2008 р. фінансовий стан як позичальників, так і банків погіршився, що призвело до різкого зниження темпів кредитування і збільшення боргів. У I кв. 2009 р. кредитний портфель вітчизняних банків скоротився майже на 14 млрд грн, хоча в той же час 20 банків демонстрували приріст портфеля кредитування населення. З фізичними особами найбільш активно працювали Партнер-Банк та Дельта Банк. Юридичні особи кредитувались у таких банках як Європейський, Національний стандарт, Дельта Банк [7].

На фоні погіршення економічної ситуації набув масового характеру процес неповернення кредитів – за даними НБУ обсяг прострочених та сумнівних кредитів на 01.02.2009 р. перевищив 22,5 млрд грн, у той час як оцінки фахівців колекторських фірм були вдвічі більшими. Так, наприклад, проаналізувавши інформацію колекторських агентств, експерти "Інвестгазети" зробили свою оцінку обсягу проблемних кредитів (до 50 млрд грн) та склали рейтинг найбільш депресивних регіонів за критерієм кредитної заборгованості [8]. У табл. 3 узагальнено результати їх дослідження, в якому виділено

п'ять регіонів України, об'єднаних у групи за різними обсягами та причинами заборгованості.

Таблиця 3

Регіональний аналіз проблемних кредитів населення

Область	Середня кількість днів заборгованості, дні	Середня сума боргу, грн	Середній вік боржника, вік	Середній відсоток повернення боргу, %	Частка загальних боргів по регіонах, %
Східний регіон					
Дніпропетровська	292,6	5189,05	36,85	8,1	39,81
Донецька					
Запорізька					
Луганська					
Харківська					
Південний регіон					
АР Крим	275	4960,2	37,3	7,65	20,71
Миколаївська					
Одеська					
Херсонська					
Північний регіон					
Житомирська	286,2	4456,55	36,25	12,95	14,185
Київська					
Сумська					
Чернігівська					
Центральний регіон					
Вінницька	299,2	4259,15	37,15	12,15	13,58
Кіровоградська					
Полтавська					
Хмельницька					
Черкаська					
Західний					
Волинська	295,55	3929,1	36,6	13,15	11,72
Закарпатська					
Ів.-Франківська					
Львівська					
Рівненська					
Тернопільська					
Чернівецька					

Джерело: Credit Collection Group. Розраховано за даними, представленими у [8].

Очолує список регіонів, у яких найбільш гостро стає питання повернення кредитів – Східний регіон (майже 40% від загального обсягу). Саме у п'яти областях: Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській та Харківській проживає найбільше тих, хто відмовляється платити банкам. Тут найвищий борг по країні на кожного, хто проживає у цьому регіоні – 5189,1 грн. Оскільки це регіон, де найбільша чисельність населення та концентрація великих промислових підприємств, то основною причиною такої першості цих областей експерти називають фінансові труднощі внаслідок кризових явищ в економіці – скорочення виробництва, втрата робочих місць, затримка із заробітною платою, негативні інфляційні очікування. Друге місце у рейтингу (20,7%) займає Південний регіон – Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області. Основна проблема цього регіону – сезонні коливання

доходів підприємств та фізичних осіб, що пов'язано із сезонністю сільськогосподарського виробництва та туризму [8].

Північний регіон (Житомирська, Київська, Сумська, Чернігівська області) вносить свої 14% у загальну картину боргів. Тут наймолодші (за віком) позичальники – 36,3 роки. Крім того, левову частку боргів додає Київ, хоча тут й найвищий рівень життя і доходів. Якщо проаналізувати сфери кредитування, то у столиці це 35% – кредити під нерухомість, 30% – автотранспорт, 24% – споживчі кредити, 10% – розвиток бізнесу. В маленьких містах України на перше місце виходить споживче кредитування [8].

Лідером за "тривалістю" боргів (кількість прострочених днів) є Центральний регіон – 299,2. Експерти відзначають, що довше не віддають борги жінки – 299,4 дні, тоді як чоловіки – 299 днів. Середня заборгованість центральних областей (Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Хмельницька, Черкаська) за даними *Credit Collection Group* становить 4259,1 грн. Незначний (13,6%) рівень проблемних боргів пояснюється невисоким рівнем заробітної плати й доходів, що стримує активність користування кредитними коштами [8].

Свою специфіку проблемних кредитів має Західний регіон (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області), що дає 11,8% заборгованості. Причиною затримки та невіплат за кредитами є низькі доходи, невисока кількість промислових підприємств і тому можливість погашення кредитів залежить, як правило, від надходжень гастарбайтерів і повернення в Україну самих позичальників [8].

Фахівці колекторських агентств та експерти "Інвестгазети" основними причинами нарощування боргів називають проблеми із виплатою заробітної плати та девальвацію гривні. Вони вважають, що обсяги проблемних кредитів населення до кінця року можуть досягнути 100 млрд грн, а отже, банки матимуть "головний біль" ще досить тривалий час.

Якщо подивитися на проблеми процесу кредитування з точки зору позичальника, то вплив кризи та пояснення значних обсягів проблемних кредитів можна знайти, аналізуючи, наприклад, результати соціологічного опитування, яке проводилось Українським інститутом економічних досліджень ім. О.Яременка, Центром "Соціальний моніторинг" та Державною установою "Інститут економіки та прогнозування НАН України" з метою визначення рівня довіри до соціальних інститутів та політиків, оцінки змін соціального становища країни та власного матеріального становища різних верств населення [9]. Серед багатьох проявів кризи (зокрема таких як затримка із виплатою заробітної плати, пенсій, втрата роботи, зростання цін) респонденти, відповідаючи на питання "які з проявів фінансово-економічної кризи відчули Ви або інші члени Вашої родини", назвали: проблеми з погашенням споживчого кредиту – 17; проблеми з погашенням кредиту, який було взято для розвитку бізнесу, підприємницької діяльності – 6; неможливість взяти кошти з банків – 26¹. На питання

¹ Метод отримання інформації: індивідуальне інтерв'ю за місцем проживання респондента. Стандартні відхилення при достовірних 95% не перевищують 2,09%. Опитування проводилось з 10 по 17 квітня 2009 р. в усіх областях України та АР Крим (136 населених пункти: 70 міст та 66 сіл). Всього опитано 2313 респондентів віком від 18-ти років та старші.

"чи є у Вас у кого-небудь з членів Вашої сім'ї непогашений кредит?" практично кожний четвертий опитаний (у середньому по Україні) дав позитивну відповідь. Якщо ж респондент має середнє та високе матеріальне становище, то кожний третій з них відчув на собі вплив кризи (табл. 4).

Таблиця 4

Результати моніторингу громадської думки щодо наявності непогашених кредитів, % відповідей

	Всього	Матеріальне становище					
		дуже низьке	низьке	нижче середнього	середнє	вище середнього	високе
Так	25	17	13,5	29	28	28	30
Ні	75	83	86,5	71	72	72	70

Джерело: Балакірева О.М. Громадська думка населення України : квітень 2009 р. // Український соціум. – 2009. – № 2(29). – С. 170–171.

Низький рівень виконання кредитних зобов'язань населенням та підприємствами призвів до погіршення фінансових результатів банків, які були змушені формувати додаткові резерви під кредитні операції. Упродовж року банки формували резерви під кредитні ризики і тільки за три місяці 2009 р. резерви збільшилися на третину й досягли 63 млрд грн [10].

Активно нарощували додаткові резерви державні банки та банки, у яких великі частки сумнівних кредитів (Альфа-Банк Україна, Укрсоцбанк, Приватбанк, Промінвестбанк). За результатами першого кварталу серед 10 збиткових банків названо: Укрпромбанк (-4441 млн грн збитків), УкрСиббанк (-851,8), Надра Банк (-557,5), Київ (-382,0), Райффайзен Банк Аваль (-369,0), Промінвестбанк (-223,1), ОТП Банк (-211,8), Сведбанк (-167,7), Альфа-Банк Україна (-161,4), Ерсте Банк (-143,6) [10].

Фінансовий стан банків є одним із важливих показників, який формує рівень довіри чи сіє паніку у клієнтів. У цьому контексті *підтримка банків державою* є важливою, особливо в період фінансової кризи. Національний банк України для підтримки банківського сектора з 1 вересня 2008 р. до 1 березня 2009 р. здійснив рефінансування фінансових установ на загальну суму понад 70 млрд грн. Крім того, 23.06.2009 р. Верховною Радою України прийнято Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою подолання негативних наслідків фінансової кризи". Закон передбачає, зокрема, надання права комерційним банкам проводити реструктуризацію заборгованості за кредитами позичальників фізичних осіб та встановлення заборони надавати кредити в іноземній валюті фізичним особам, які не займаються підприємницькою діяльністю (окрім оплати послуг за лікування та навчання за кордоном) [5]. З метою забезпечення схоронності активів та капіталу при загрозі платоспроможності у окремих банках НБУ призначено тимчасову адміністрацію (табл. 5).

Для клієнтів банку рівень довіри формується великою кількістю чинників, які характеризують *надійність банків*. Особливої ваги показники надійності банків набувають в період фінансових негараздів і тому фахівці НБУ постійно ведуть моніторинг ключових параметрів їх функціонування. У табл. 6 і 7 представлено динаміку виконання нормативів банками України, що безпосередньо мають відношення до ризиків їх кредитної активності.

Таблиця 5

Банки з тимчасовою адміністрацією станом на 12.06.2009 р.

	Назва	Підстава
1	ТОВ "Укрпромбанк"	Пост. Правління НБУ від 20.01.2009 р. № 19/БТ
2	АКБ "Національний кредит"	Пост. Правління НБУ від 19.12.2008 р. № 439
3	АКБ "Київ"	Пост. Правління НБУ від 09.02.2009 р. № 53
4	ВАТ КБ "Надра"	Пост. Правління НБУ від 10.02.2009 р. № 59
5	ТОВ "Захід інкомбанк"	Пост. Правління НБУ від 12.02.2009 р. № 68
6	АКБ "Одесса-банк"	Пост. Правління НБУ від 19.02.2009 р. № 81
7	АКБ "Трансбанк"	Пост. Правління НБУ від 28.02.2009 р. № 97
8	ВАТ "Біг Енергія"	Пост. Правління НБУ від 13.04.2009 р. № 134
9	ВАТ "Родовід Банк"	Пост. Правління НБУ від 18.03.2009 р. № 142
10	АБ "Банк регіонального розвитку"	Пост. Правління НБУ від 23.03.2009 р. № 157
11	ВАТ КБ "АРМА"	Пост. Правління НБУ від 16.04.2009 р. № 230
12	ВАТ Селянський комерційний банк "Дністер" (м. Львів)	Пост. Правління НБУ від 16.04.2009 р. № 229
13	АКБ "Європейський"	Пост. Правління НБУ від 14.05.2009 р. № 293
14	ВАТ "Національний стандарт"	Пост. Правління НБУ від 14.05.2009 р. № 294
15	ВАТ "Укргазбанк"	Пост. Правління НБУ від 09.06.2009 р. № 336

Джерело: дані НБУ.

Таблиця 6

Динаміка дотримання банками України економічних нормативів у 2009 р.

	Норматив	За станом на					
		01.01.2009	01.02.2009	01.03.2009	01.04.2009	01.05.2009	01.06.2009
Н7	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше 25%)	23,04	22,71	21,92	22,29	21,47	21,89
Н8	Норматив великих кредитних ризиків (не більше 8-кратного розміру регулятивного капіталу)	187,36	162,89	142,65	165,92	170,18	178,46
Н9	Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (не більше 5%)	1,66	1,61	1,59	1,44	1,35	1,30
Н10	Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (не більше 30%)	5,76	5,37	5,08	5,49	5,09	5,08

Джерело: дані НБУ.

Таблиця 7

Виконання банками економічних нормативів у 2000–2008 рр.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Капітал/депозити	0,21	0,20	0,19	0,15	0,16	0,14	0,14	0,13	0,1
Капітал/активи	16,32	15,59	14,73	12,21	13,02	11,41	12,06	11,24	12,3
Адекватність регулятивного капіталу	15,53	20,69	18,01	15,11	16,81	14,95	14,19	13,92	14,0

Джерело: розраховано за даними НБУ.

Результати аналізу свідчать, що загальна картина виконання нормативів по банківській системі, є досить-таки нормальною (всі нормативи виконуються) і це має слугувати для клієнтів позитивним імпульсом щодо формування впевненості у завтрашньому дні. Однак представлена картина показує середні значення, на практиці ж не всі банки виконують нормативи. Якщо, наприклад, розглянути норматив адекватності капіталу, який показує спроможність банку покривати за рахунок своїх власних коштів неповернені кредити (має бути не нижче 10%), то детальний аналіз дослідження журналу "Фокус" 50-ти комерційних банків засвідчив, що серед тих, хто відстає по виконанню даного нормативу є й досить великі "дочки" іноземних фінансових структур [10].

З точки зору надійності вкладень для клієнтів банків цікавим є співвідношення капітал/депозити, що характеризує спроможність банку розраховуватись із вкладниками. Якщо за стабільних умов розвитку банківської системи значення даного показника менше одиниці (див. табл. 7), як правило, тривога не виникає, адже дуже мала ймовірність того, що відразу усі клієнти придуть забрати свої кошти. А от в умовах кризи (паніки) цей показник цікавить багатьох. Розрахунки аналітиків спецпроекту "Фокус" показали, що сукупний капітал 50-ти банків (у яких розміщено понад 90% усіх депозитів фізичних осіб) покриває лише 53% депозитів клієнтів і тільки вісім банків можуть задовольнити повністю вимоги вкладників.

Варто наголосити, що у період фінансової нестабільності поведінка клієнтів банків, їх очікування є надзвичайно важливим фактором, який може спровокувати загострення ситуації і тому його ігнорування є додатковим ризиком розвитку банківського сектора.

На сьогоднішній день, за відсутності методики розрахунку єдиного універсального показника очікувань, скористаємося результатами опитування "Ділові очікування підприємств України", яке проводить Національний банк України і в якому міститься узагальнена інформація про оцінювання керівників підприємств України щодо їх поточної та майбутньої ділової активності, інфляційних та курсових очікувань, змін економічної ситуації в країні. Чергове щоквартальне опитування керівників підприємств щодо оцінювання ними поточної та майбутньої ділової активності, інфляційних та курсових очікувань, змін економічної ситуації в країні було проведено у лютому 2009 р. Було опитано 1242 підприємства у всіх регіонах країни, які представляють економіку за основними видами діяльності, формами власності, розмірами за кількістю працівників [11].

Якщо проаналізувати динаміку очікувань клієнтів банків стосовно перспектив та поточного стану банківської системи країни, то у I кв. 2009 р. 26,4% респондентів виявили сумнів у надійності усіх банків. Серед них найбільше респондентів підприємств будівництва (32%) та торгівлі (31%). У регіональному розрізі це респонденти Чернівецької (57,1%), Херсонської (50,%) та Миколаївської областей [11].

Найбільш надійними респонденти вважають державні банки (30,6%). Це переважно респонденти підприємств з виробництва та розподілу електроенергії, газу та води (43,9%), добувної промисловості (42,9%) та сільськогосподарські (40,1%). Більшість респондентів довіряє державним банкам у Кіровоградській області (69,2%), Хмельницькій (54,2%) та Сумській (53,6%).

Друге місце за "довірою" посідають вітчизняні банки з участю іноземного капіталу (21,5% респондентів). Найбільше прихильників таких банків серед респондентів "інших" видів діяльності (29,1%), переробної промисловості (25%) та транспорту і зв'язку (23,7%). Це респонденти Дніпропетровської (35,9%), Вінницької (34,8%) та Запорізької (31,8%) областей [11].

Експерти відзначають, що серед респондентів, які постійно слідкують за діяльністю Національного банку, відсоток тих, хто вважають усі банки ненадійними, менший, ніж серед усіх респондентів (22,4%). Вони більше, ніж інші, довіряють державним банкам (32%) та вітчизняним з участю іноземного капіталу (25,2%) (рис. 3).

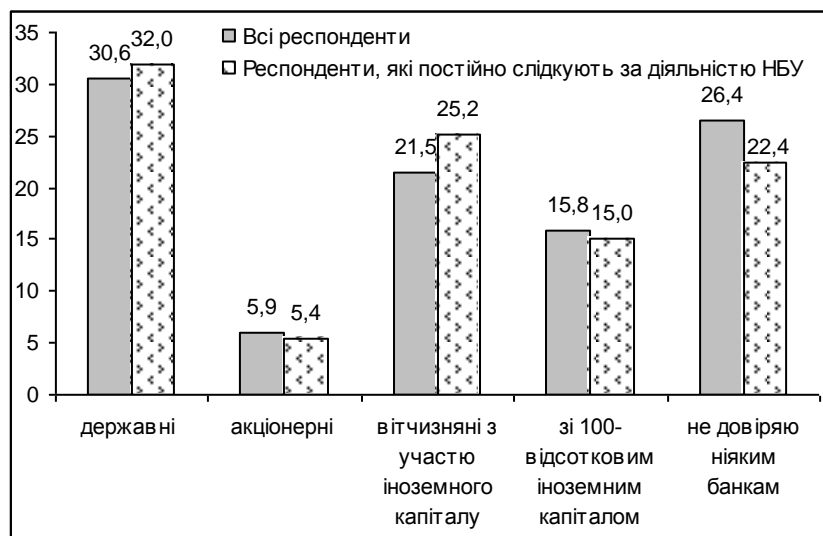

Рис. 3. Розподіл підприємств за оцінками щодо надійності банків, % відповідей

Джерело: розрахунки експертів НБУ за результатами опитувань; Ділові очікування підприємств України. I квартал 2009 року / Національний банк України.

З точки зору розвитку економіки надзвичайно важливо мати оцінку перспектив кредитування реального сектора. Лівову частку у цьому контексті займають оцінки самих позичальників, зокрема підприємств. Аналіз результатів опитування свідчать, що розгортання в Україні економічної та політичної кризи посилює песимістичні очікування клієнтів банків, які у I кв. 2009 р. продовжили погіршувати оцінки перспектив розвитку економіки як у цілому, так і своїх підприємств. Щодо *потреби в позикових коштах*, то респонденти прогнозували її зростання у наступні 12 місяців, однак з меншою впевненістю, ніж у попередніх кварталах: баланс відповідей становить 27,1 проти 32,1% у IV кв. 2008 р. та був найнижчим, починаючи з 2007 р. (рис. 4).

За видами економічної діяльності найбільше знизилась очікування щодо майбутніх запозичень у респондентів підприємств переробної промисловості (баланс відповідей 23,2%; зниження на -10,5 в.п.) та інших видів діяльності (баланс відповідей 25,2%; зниження на -22,4 в.п.). Такі прогнози пояснюються очікуваним зниженням економічної активності та суттєвим погіршенням оцінок доступу підприємств до отримання кредиту.

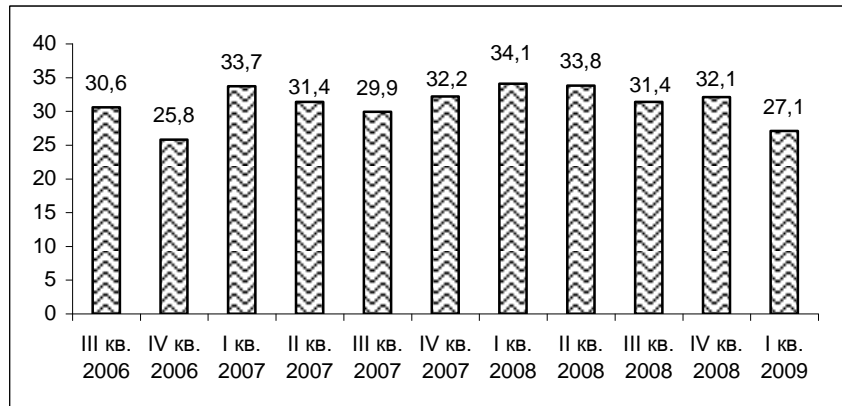

Рис. 4. Динаміка очікувань щодо потреби підприємств у позикових коштах у наступні 12 місяців, баланс відповідей

Джерело: складено на основі розрахунків експертів НБУ за результатами опитувань; Ділові очікування підприємств України. Аналітичний звіт. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, 2006–2009.

Експерти НБУ, аналізуючи результати опитувань першого кварталу, відзначали, що очікування щодо зростання потреби у запозиченнях залишилися без змін у великих підприємств та знизилися у малих та середніх. Також потреба у запозичених коштах знизилась у підприємств, у статутному капіталі яких частка державних коштів не перевищує 25%. У регіональному розрізі найвищі очікування щодо зростання потреби в запозичених коштах склалися у респондентів Закарпатської, Рівненської, Житомирської та Чернівецької областей.

Слід підкреслити, що, починаючи з II кв. 2008 р., респонденти відмічають погіршення доступу до банківського кредиту (рис. 5). У I кв. 2009 р. більшість респондентів (70,4%) відзначила цей факт: баланс відповідей становить -69,2% проти 55,2% у попередньому кварталі. За видами економічної діяльності другий квартал поспіль найчастіше вказували на погіршення доступу до кредитів респонденти підприємств будівництва (баланс відповідей -84,8%). У регіональному розрізі про погіршення доступу до кредиту уже другий квартал поспіль заявляли респонденти усіх регіонів [11].

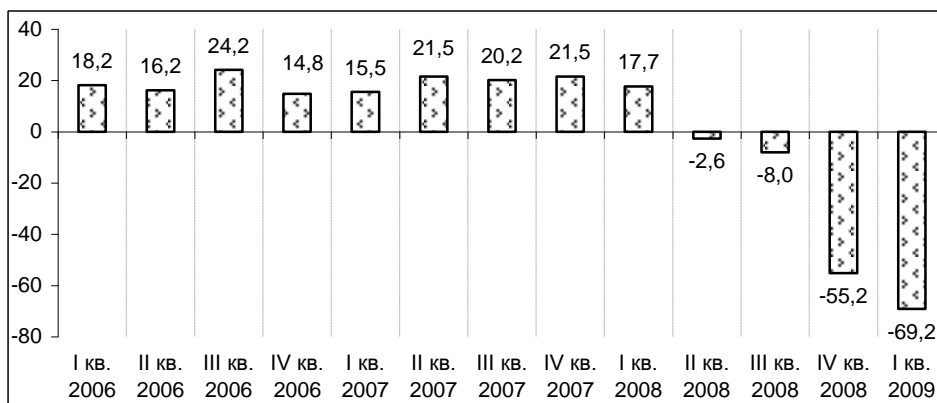

Рис. 5. Динаміка оцінок можливості доступу підприємств до банківського кредиту. (Баланс відповідей: "доступ погіршився" (-), "доступ покращився" (+))

Джерело: складено на основі розрахунків експертів НБУ за результатами опитувань; Ділові очікування підприємств України. Аналітичний звіт. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, 2006–2009.

Якщо провести аналіз з точки зору *планів щодо майбутніх запозичень*, то зі звітів НБУ видно, що частка респондентів, які планують брати банківські кредити, зменшилася до 52,8% проти 58,4% у четвертому кварталі. Серед них частка респондентів, які планують брати наступний кредит у гривнях (рис. 6), продовжувала зростати (на 3,1 в.п. до 87,7%).

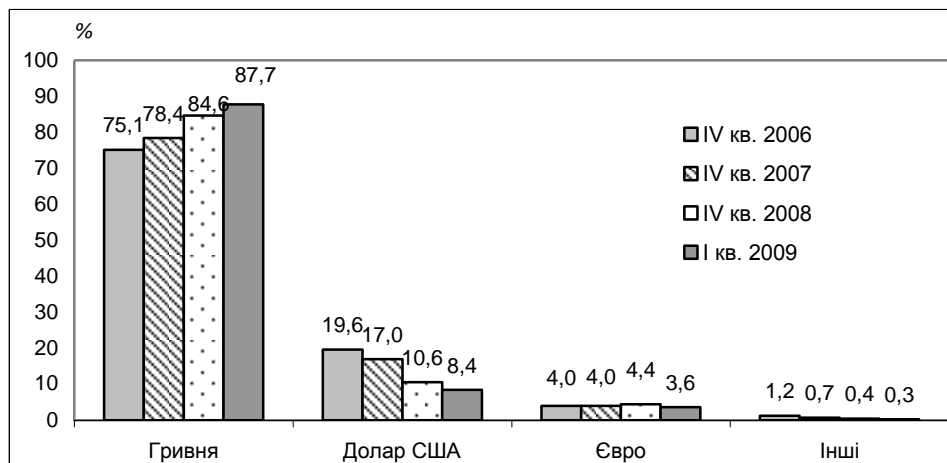

Рис. 6. Розподіл підприємств за видами валюти, в якій вони планують брати наступний кредит, % відповідей

Джерело: складено на основі розрахунків експертів НБУ за результатами опитувань; Ділові очікування підприємств України. Аналітичний звіт / НБУ.

За видами економічної діяльності, як і у 2008 р., найчастіше планують брати кредити в національній валюті підприємства з виробництва та розподілу електроенергії, газу та води (94,3% відповідей) та сільськогосподарські підприємства (90,8% відповідей) [11].

У регіональному розрізі всі респонденти (100% відповідей) Житомирської, Івано-Франківської, Рівненської та Хмельницької областей планують брати кредити в гривні. Значно менша частка таких у Сумській області (78,9%), Київському регіоні (76,5%) та Закарпатській області (75%) [11].

Основними *стримуючими факторами, які перешкоджають використовувати кредитні послуги банків*, за оцінками респондентів, є: високий рівень відсоткових ставок, коливання обмінного курсу гривні, надмірні вимоги до вартості застави (рис. 7).

Стримуючий вплив такого фактора як високий рівень відсоткових ставок залишається визначальним. Частка респондентів, які називають його, продовжувала збільшуватися до 83,2% проти 81,9 у четвертому кварталі. Негативний вплив фактора коливання обмінного курсу відмітили 36,6% респондентів (друге місце у рейтингу). Вплив фактора "надмірні вимоги до вартості застави" відмітили 35,5% респондентів проти 38,3% у четвертому кварталі.

Як наслідок дії множини чинників, про які йшлося вище, у 2009 р. процес кредитування в Україні значно уповільнився. Кредити, надані резидентам депозитними корпораціями (банками), на кінець травня 2009 р. становили 713 млрд грн, а темп їх приросту 42,7% у річному обчисленні порівняно з 44,5% на кінець квітня. Темпи приросту кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, становили 47,2% у річному обчисленні, а кредитів, наданих домаш-

нім господарствам, 32,9%. При цьому темп приросту кредитів нефінансовим корпораціям у національній валюті збільшився до 37,8% у річному обчисленні, а темп приросту кредитів, наданих домашнім господарствам, знизився до 6%. Темпи приросту кредитів, наданих у доларах і підприємствам, і населенню зменшилися, відповідно, до 5,7 та 1,4% у річному обчисленні [12].

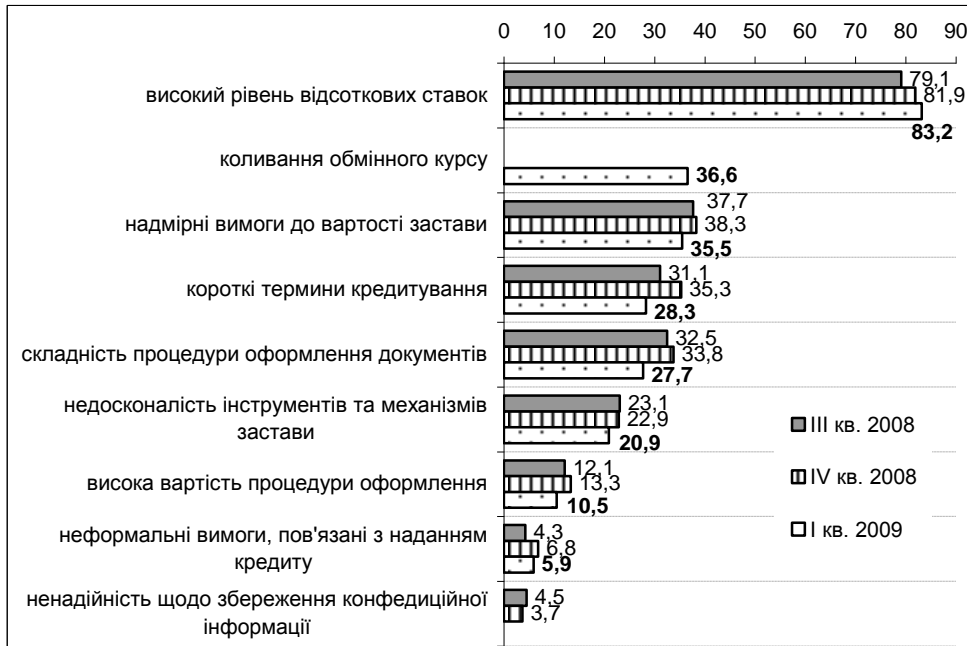

Рис. 7. Сприйняття факторів, які перешкоджають використовувати кредитні послуги банків, %

Джерело: складено на основі розрахунків експертів НБУ за результатами опитувань; Ділові очікування підприємств України. Аналітичний звіт / НБУ.

Якщо проаналізувати динаміку нових² кредитів (рис. 8), то тільки у травні їх обсяг скоротився до 48,5 млрд грн порівняно з квітнем та був меншим, ніж середній обсяг за попередні 12 місяців (82,6 млрд грн). За розрахунками експертів НБУ, обсяги кредитування за 12-місячними кумулятивними даними (річне обчислення) зменшилися до 959,3 млрд грн або на -3,2% у річному обчисленні. Обсяги кредитування домашніх господарств протягом травня скоротилися до 2,9 млрд грн порівняно з квітнем та залишалися значно меншими за середній обсяг за попередні 12 місяців (9,6 млрд грн). Обсяги кредитування у річному обчисленні зменшилися на 9,9%, (у тому числі споживчих кредитів – на -9,6%, кредитів на нерухомість – на -16,2%) [13].

За даними НБУ, обсяги кредитування нефінансових корпорацій протягом травня скоротилися до 45 млрд грн порівняно з квітнем та були меншими за середній обсяг за попередні 12 місяців (72,2 млрд грн). Обсяги кредитування у річному обчисленні зменшилися на -2,4%, у тому числі у промисловість – на -0,8% та будівництво – на -5,5% (табл. 8) [13].

² Нові кредити – включають суми за первинними кредитними договорами, укладеними протягом звітного періоду, а також суми за додатковими пролонгованими договорами, за якими, крім продовження строку, відбулася зміна або суми, або відсоткової ставки, або суми та відсоткової ставки.

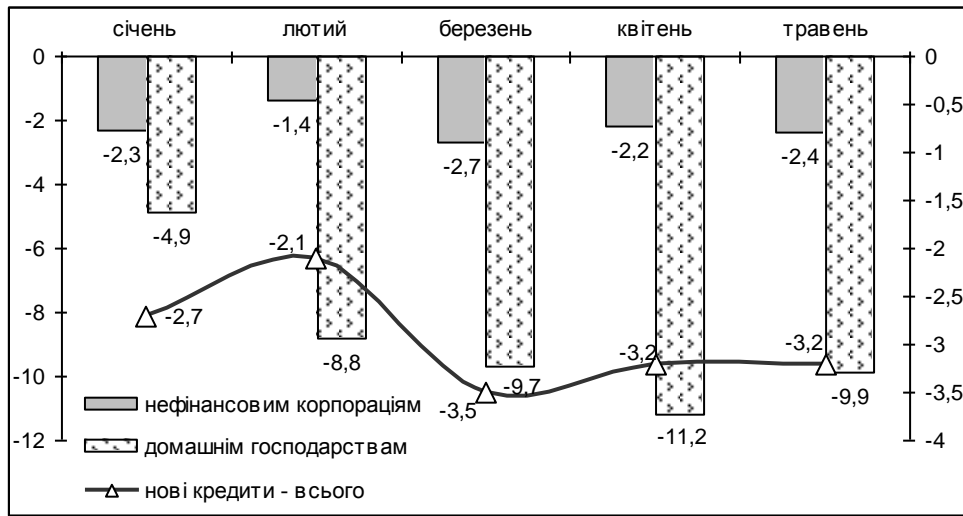

Рис. 8. Динаміка нових кредитів, наданих банками у 2009 р.
(кумулятивно, зміна), %

Джерело: складено на основі розрахунків фахівців НБУ; Нові кредити, надані домашнім господарствам та нефінансовим корпораціям [Електронне видання] // Статистичний випуск: Травень 2009. НБУ. – Доступний з: <www.bank.gov.ua>.

Таблиця 8

**Нові кредити, надані комерційними банками
нефінансовим корпораціям у 2009 р.**

	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень
За місяць, млрд грн					
Нових кредитів, усього	46,5	65,7	62,7	56,8	45,0
з них:					
сільське господарство	1,3	2,1	2,6	2,2	1,7
промисловість	15,9	18,8	19,1	18	12,8
будівництво	1,3	3,8	1,1	0,9	0,9
торгівля	22,1	36,5	33,6	27,8	27,8
Зміна за 12 місяців, % кумулятивно					
Нових кредитів, усього	-2,3	-1,4	-2,7	-2,2	-2,4
з них:					
сільське господарство	-1,2	-2	-2,6	-1,2	0,4
промисловість	-0,1	0,7	-0,2	0,3	-0,8
будівництво	-2,6	3,7	-7,1	-7,3	-5,5
торгівля	0	4	2,2	2	1,5

Джерело: складено за даними НБУ.

Зменшення кредитної підтримки економіки серед багатьох інших чинників негативно вплинуло на процес уповільнення економічної динаміки та спричинило спад виробництва. Так, за оцінками департаменту економічного аналізу та прогнозування НБУ, падіння індексу виробництва базових галузей (ІВБГ)³ у травні збільшилося до -29,4% у річному вимірі в порів-

³ Індекс виробництва базових галузей (ІВБГ) є розрахунковим індикатором зміни обсягів виробництва на щомісячній основі, де у розгляд включено сільське господарство, добувна промисловість, переробна промисловість, виробництво електроенергії, газу та води, будівництво, роздрібна торгівля.

нянні з -28,8% у квітні; за січень–травень падіння залишилося на рівні січня–квітня та становило -29,7% в порівнянні з відповідним періодом минулого року [14].

Окрім внутрішніх українських факторів, які характеризують процес кредитування з точки зору як банків, так і клієнтів, впливовими є також і очікування зовнішніх інвесторів. Зокрема, оцінку розвитку подій в Україні та її надійність відображають кредитні рейтинги, що представлені в табл. 9.

Таблиця 9

Кредитний рейтинг

Показник	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Standard & Poor's	B	B+	BB-	BB-	BB	BB-
Moody's	B1	B1	B1	Ba3	Baa1	Ba1
Fitch	B+	B+	BB-	BB-	BB-	B+

Джерело: Держкомстат, НБУ.

Погіршення рейтингів України засвідчує песимізм міжнародної спільноти щодо розвитку банківської системи на даному етапі. Для українських банків, які впродовж останніх років стали значною мірою залежними від ресурсів світової економіки, це сигнал як до пошуку інших ресурсних джерел, так і до конкретних кроків щодо підвищення ефективності та стабільності свого функціонування.

Отже, проведене дослідження підтвердило тезу, що розвиток банківського сектора значною мірою залежить від ситуації в економіці, причому як внутрішньої (національної), так і зовнішньої (світової). **Світова фінансова криза 2008–2009 рр. відіграла негативну роль у розвитку вітчизняної банківської системи.** Підсумовуючи результати аналізу впливу фінансової нестабільності на процес кредитування української економіки, можна зробити такі **висновки**:

1. Банківська система України період фінансової нестабільності зустріла низкою накопичених проблем (*фінансова доларизація, розбалансування пасивів та активів банків за строковістю та видами валют, зростання залежності банків від зовнішніх запозичень*), що певною мірою призвели до загострення ситуації, збільшення ризиків і зменшення обсягів кредитних операцій банків.

2. Фактор очікувань є одним із ключових у період фінансової нестабільності, він відображає рівень довіри клієнтів до банківської системи. Незважаючи на активні дії НБУ та Уряду, негативні очікування бізнесу та населення відображають песимістичні настрої громадян України, які сформувались у другій половині 2008 р. і це значною мірою стримує обсяги кредитування економіки (*змiна у річному обчисленні усіх кредитів, наданих депозитними корпораціями, у січні 2009 р. знизилася до 65,7% порівняно із 78,0% у січні 2008 р.; обсяги нових кредитів упродовж п'яти місяців 2009 р. зменшилися на -3,2% у річному обчисленні*).

3. Відновлення стійких позитивних темпів процесу кредитування є необхідною умовою активізації виробництва та покращання економічної динаміки.

4. Фінансова криза показала необхідність посилення ролі держави, яка має направити свої зусилля на забезпечення фінансової стійкості вітчизняних банків, стабільності й прогнозованості курсу національної валюти, відновлення довіри населення та підприємств до банківської системи.

Література

1. *Милль Дж.* Основания политической экономии с некоторыми применениями к общественной философии / Пер. Е.Остроградской. – К.; Харьков, 1996.
2. *Троекуров И.С.* Азиатский финансовый кризис 1997–1998 гг.: пять лет спустя // Вестник Московского университета. – Сер. 6. – 2003. – № 5. – С. 57–75.
3. *Шиян Д.* Банківське кредитування та економічна динаміка // Банківська справа. – 2009. – № 1. – С. 27–38.
4. *Несветайлова А.* Экономическое наследие Хаймана Мински (глобальная финансовая хрупкость и кризис: уроки для России) // Вопросы экономики. – 2005. – № 3. – С. 99–117.
5. *Офіційний сайт Національного банку України.* – www.bank.gov.ua.
6. Формування вартості кредитів у країнах з перехідною економікою та вплив на неї облікової ставки: Інформаційно-аналітичні матеріали / За ред. О.І.Кіреєва і М.М.Шаповалової. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, 2004. – 86 с.
7. *Гриньков Д.* Удар оттоком // Бізнес. – 2009. – 16 апреля. – С. 34–35.
8. *Мошенец Е.* В долгах как в шелках // Инвестгазета. – 2009. – 6 апреля. – С. 52–57.
9. *Балакірева О.М.* Громадська думка населення України : квітень 2009 р. // Український соціум. – 2009. – № 2(29). – С. 170–171.
10. *Храните деньги* // Фокус спецпроект. – 2009. – 16 марта. – С. 11–13.
11. *Ділові очікування підприємств України.* Аналітичний звіт. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, 2009. – I квартал.
12. *Кредити та депозити за секторами економіки* [Електронне видання] // Статистичний випуск: Травень 2009. НБУ. – Доступний з: <http://www.bank.gov.ua>.
13. *Нові кредити, надані домашнім господарствам та нефінансовим корпораціям* [Електронне видання] // Статистичний випуск: Травень 2009. НБУ. – Доступний з: <http://www.bank.gov.ua>.
14. *Оцінка економічного стану України* [Електронне видання] // Статистичний випуск: Травень 2009. НБУ. – Доступний з: <http://www.bank.gov.ua>.

*Надійшла в редакцію
23.04.2009 р.*